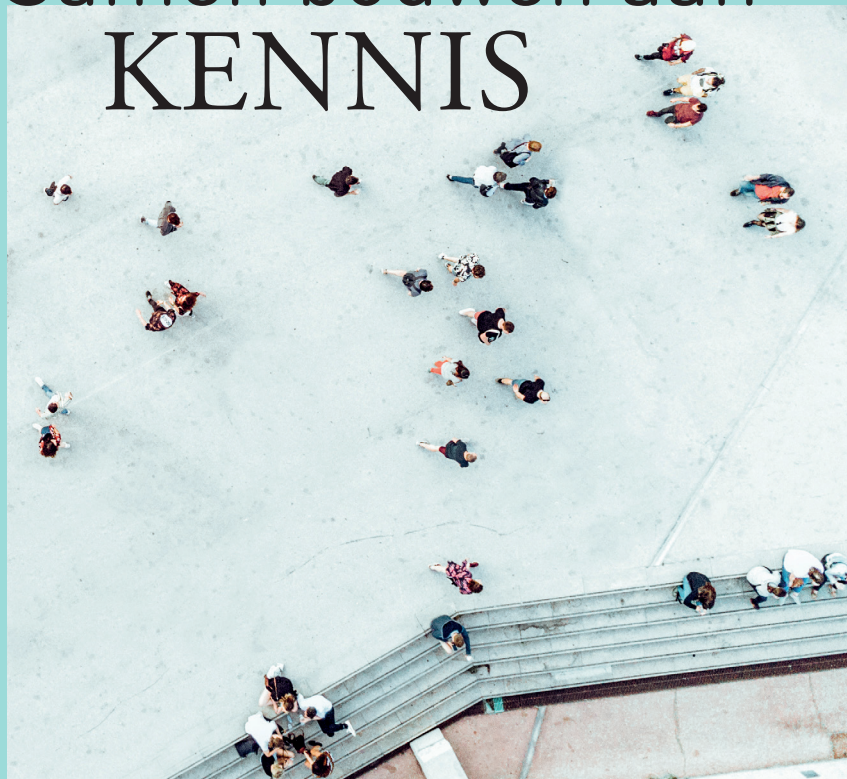

Kennisagenda Openbare Bibliotheken

Samen bouwen aan KENNIS

KB } nationale
bibliotheek

Colofon

Productie en uitgave: DDMC

Foto omslag: Adobe Stock

Ontwerp: Carlien Keilholtz

Auteurs: Marianne Hermans en Marjolein Oomes

© Koninklijke Bibliotheek (KB) 2019

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	4
Inleiding	6
De rol van de bibliotheek in de publieke ruimte	12
Onderwerpen en ontwikkelingen	14
Wat betekent dit voor bibliotheken	17
Kennisvragen	20
De informatiefunctie van de bibliotheek in een digitale samenleving	22
Onderwerpen en ontwikkelingen	24
Wat betekent dit voor bibliotheken	28
Kennisvragen	30
De bibliotheek als open centrum voor leren en ontwikkeling	32
Onderwerpen en ontwikkelingen	34
Wat betekent dit voor bibliotheken	37
Kennisvragen	39
Tot besluit	41

SAMENVATTING

Welke kennis hebben we nodig om de unieke rol en betekenis van bibliotheken op korte en middellange termijn te ondersteunen? Wat voor inzichten hebben we nodig om strategische vergezichten te kunnen schetsen voor toekomstige bibliotheekfuncties? In deze Kennisagenda staan drie overkoepelende thema's beschreven die als basis kunnen dienen voor onderzoek naar de veranderende rol en positionering van bibliotheken.

De Kennisagenda is bedoeld als richtingwijzer voor toekomstig onderzoek naar bibliotheken en als afstemmingsmechanisme om bibliotheken onder de aandacht te brengen van professionals en onderzoekers uit verschillende vakgebieden. Met de Kennisagenda willen we het onderzoek van en voor de sector een nieuwe impuls geven, met ruimte voor nieuwe inzichten en perspectieven.

Onderzoekers roepen we op om onderwerpen uit de Kennisagenda te verkennen met het oog op samenwerking vanuit verschillende vakgebieden en expertises. Professionals uit de sector willen we vragen om voorbeelden uit de werkprijktijk te delen, en om onderzoek in te zetten bij de inrichting van beleid. Zo kunnen de globaal geformuleerde themalijnen nader geconcretiseerd worden.

Op basis van een verkenning van trends, gesprekken met experts en uitwisseling met onderzoekers zijn drie overkoepelende thema's voor toekomstig onderzoek geformuleerd:

1. De rol van de bibliotheek in de publieke ruimte

In deze onderzoekslijn willen we de rol van de bibliotheek als openbare plek nader onderzoeken. Hoe kunnen bibliotheken door hun publieke functie het hoofd bieden aan urgente maatschappelijke opgaven, welk belang kennen ze toe aan hun ontmoetingsfunctie, in hoeverre faciliteren ze de dialoog in de stad en hoe transformeert hun sociale functie onder invloed van digitalisering en maatschappelijke trends, zijn vragen die binnen deze onderzoekslijn aan bod komen.

2. De informatiefunctie in een digitale samenleving

Binnen deze lijn willen we de gevolgen van digitalisering en dataficatie voor (de informatiefunctie van) de bibliotheek onderzoeken. In de huidige informatiesamenleving is het voor veel mensen lastig om relevante en betrouwbare informatie te vinden. Niet iedereen beheerst de vaardigheden om door het informatielandschap te navigeren, feiten te checken en kritisch te zijn op desinformatie. Hoe verandert de gidsrol van bibliotheken in een tijd van nepnieuws, filter bubbles en surveillance?

3. De bibliotheek als open centrum voor leren en ontwikkeling

Binnen deze onderzoekslijn staan de behoeften van vaardige burgers, werkzaam, studierend of gepensioneerd, centraal. Het gaat hierbij om het toerusten van burgers met de kennis en vaardigheden die zij nodig hebben voor professionele doelen. En ook om het faciliteren van mensen die willen leren vanuit persoonlijke motivatie. We kijken naar 'leren' in de volle breedte en stellen de vraag hoe bibliotheken hierin een betekenisvolle rol (kunnen) spelen.

Samen bouwen aan
KENNIS

INLEIDING

In een tijd van snelle technologische innovaties en onzekerheid over wereldwijde veranderingen, zijn bibliotheken van grote betekenis. In het veranderende medialandschap helpen bibliotheken mensen om een weg te vinden in een overvloed aan informatie. Daarnaast zorgen bibliotheken voor verbinding. Ze brengen mensen in contact met elkaar en met de wereld en geven toegang tot cultuurbronnen en informatie rondom alle aspecten van hun leven. Hoe zorgen we ervoor dat bibliotheken hun verbindende rol in een tijdperk van digitale transformatie kunnen blijven vervullen?

“ Today people question whether libraries still have a future. This is the wrong question. More pertinent is to ask what kind of libraries are needed in tomorrow’s world. ”

(Worpole, 2013)

Vooruitkijken

De maatschappelijke en bestuurlijke context waarbinnen bibliotheken opereren, verandert sneller dan ooit. De verbreding van de traditionele distributiefunctie naar een brede sociaal-educatieve taakstelling impliceert dat bibliotheken van vele markten thuis zijn. Om te kunnen anticiperen op de dag van morgen zijn vergezichten onontbeerlijk: perspectieven op wat er speelt in de samenleving en de impact daarvan op burgers en bestuurders. In deze Kennisagenda identificeren we drie themalijnen waarbinnen maatschappelijke vraagstukken en de bibliotheekwereld bij elkaar komen. We bespreken ontwikkelingen die bibliotheken de komende jaren zullen beïnvloeden en het onderzoek dat nodig is om hun rol binnen de samenleving vorm te geven.

Onderzoek als fundament

Voor een goed functionerend stelsel is onderzoek onmisbaar. Het zorgt ervoor dat we weten wat er speelt in de sector en in de maatschappelijke domeinen waarin de openbare bibliotheken actief zijn. Vanuit haar landelijke regierol heeft de Koninklijke Bibliotheek (KB) de laatste jaren geïnvesteerd in het opzetten van landelijke instrumenten en monitoring. Daarmee hebben we ons voor een groot deel gericht op het onderbouwen en evalueren van landelijke beleidsprogramma's en het verantwoorden van de wettelijke kernfuncties uit de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob). Ook onderzoeken we de behoeften van specifieke doelgroepen en richten we ons steeds meer op effectmeting.

De kennisbasis die daarmee is opgebouwd, geeft een goed beeld van de werkprijktijk van bibliotheken, hun doelgroepen en de positie die ze innemen in de samenleving. Er is een stevig fundament gelegd waarop we kunnen voortbouwen met toekomstig bibliotheekonderzoek. Dat doen we door lopende programma's te continueren, maar ook door onze blik te verbreden. Deze Kennisagenda is daartoe de eerste stap. Hierin identificeren we vraagstukken waarvan we verwachten dat ze de komende jaren prominent op de maatschappelijke agenda staan. We benoemen drie nieuwe themalijnen die naar ons idee relevantie hebben voor de bibliotheeksector en waarop nog weinig beleid is gemaakt. Thema's die ook op het vizier staan van landelijke kennisorganisaties en die aandacht krijgen vanuit verschillende disciplines. De nadruk ligt bij de nieuwe lijnen op vooruitkijken, signaleren en experimenteren.

Nieuwe kennisthema's

De Kennisagenda is gebaseerd op een inventarisatie van maatschappelijke trends die raken aan de kernfuncties van de bibliotheek. De thema's en onderliggende onderzoeksvragen zijn benoemd op basis van veldraadpleging, expertsessies, trendanalyses, beleidsstukken en onderzoeksrapporten. Daarbij is gekeken naar notities die op lokaal, landelijk en internationaal niveau richtinggevend zijn en die betrekking hebben op zowel de bibliotheeksector als omringende sectoren en de samenleving in de breedte. Met de huidige kennisbasis voor ogen en de lacunes die zich daarin voordoen, identificeren we drie themalijnen voor kennisontwikkeling die tot nu toe in het onderzoek naar bibliotheken onderbelicht zijn gebleven. In de volgende hoofdstukken werpen we per themalijn een blik op de ontwikkelingen en onderwerpen die daarbinnen voor bibliotheken van belang kunnen zijn en formuleren we oriënterende vragen voor toekomstig onderzoek. Daarmee beogen we richting te geven, zonder ons vast te leggen op een beperkt aantal onderwerpen.

De themalijnen zijn:

- › **De rol van de bibliotheek in de publieke ruimte**
- › **De informatiefunctie van de bibliotheek in een digitale samenleving**
- › **De bibliotheek als open centrum voor leren en ontwikkeling**

Synergie en samenwerking

Een bruikbaar kader voor vernieuwend onderzoek bouwen we niet alleen. De KB opereert binnen een netwerk van bibliotheekorganisaties en kennisinstellingen. Binnen dat netwerk streven we naar synergie door in gesprek met het veld continu de zwaartepunten en prioriteiten van onderzoek te inventariseren en te verwerken in onze activiteiten. Met de Kennisagenda willen we het onderzoek van en voor de sector een nieuwe impuls geven. Branche-instellingen zoals de SPN, de POI's, onderzoeksinstituten en bibliotheekorganisaties nodigen we uit om daaraan bij te dragen, zodat we toewerken naar een gemeenschappelijke kennisbasis voor het veld. Dat geldt voor de ontwikkeling van kennis door onderzoek, maar ook voor het delen van die kennis en de vertaling ervan naar de werkpraktijk van lokale bibliotheken.

Verbreden van het netwerk

De Kennisagenda geeft ook richting aan onderzoekssamenwerking die de grenzen van de sector overstijgt. Vanuit de overtuiging dat samenwerking kan bijdragen aan actuele en vernieuwende inzichten, besteden we de komende jaren aandacht aan het verbreden van het netwerk en het profileren van openbare bibliotheken als relevante partner voor en onderwerp van (wetenschappelijk) onderzoek. Daarbij richten we ons ook op disciplines zoals sociologie en architectuur die zich van oudsher minder met openbare bibliotheken bezighouden, maar daar wel degelijk een interessant nieuw licht kunnen opwerpen.

Themalijn 1:

DE ROL VAN DE
BIBLIOTHEEK
IN DE PUBLIEKE
RUIMTE

De uitdagingen op sociaal-maatschappelijk vlak zijn de laatste jaren toegenomen door o.a. vergrijzing en verstedelijking, de groei van het aantal alleenstaanden en het samenleven van mensen met verschillende etnische achtergronden. Het zijn ontwikkelingen die kunnen leiden tot een toenemende tweedeling in de samenleving. De openbare ruimte, de plek waar mensen elkaar op een vanzelfsprekende manier tegen het lijf lopen, vervult een sleutelrol in het tegengaan daarvan. In een open samenleving is er ruimte voor een publieke sfeer, waar maatschappelijk debat kan plaatsvinden en opinies worden gevormd. Maar terwijl het belang van de die ruimte toeneemt, daalt het aantal plekken waar mensen elkaar zomaar kunnen tegenkomen.

Hoe transformeert de publieke rol van de bibliotheek onder invloed van sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen en digitalisering?

Onderwerpen en ontwikkelingen

Maatschappelijke tweedeling leidt tot zorgen over het sociale weefsel

Toenemende individualisering en digitalisering kunnen leiden tot zorgen over afname van de samenhang en solidariteit in de samenleving. Eenzaamheid en sociale uitsluiting zijn een maatschappelijk probleem, ook bij jonge mensen (Van den Broek et al., 2016). Hoewel onze samenleving in vele opzichten divers is, wordt het gemakkelijker om langs elkaar heen te leven en te blijven hangen in de eigen bubbel op internet. Daar komt bij dat de samenleving niet voor iedereen gelijke kansen biedt. Hoogopgeleiden zijn beter af in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. De grootste scheidslijn in de Nederlandse samenleving loopt langs opleidingsniveau: hoger- en lageropgeleiden leven meer en meer langs elkaar heen (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014).

Superdiversiteit en nieuwe verscheidenheid

De Nederlandse bevolking blijft groeien, vooral door immigratie. Het inburgeringsbeleid is lange tijd geconcentreerd geweest op de grootste groepen etnische minderheden. De afgelopen drie decennia is Nederland echter veranderd van een samenleving met enkele grote migrantengroepen in een heterogene samenleving met heel veel kleine migrantengroepen. De etnisch-culturele verscheidenheid zal nog verder toenemen en een structureel kenmerk zijn van de Nederlandse samenleving (Jennissen, Engbersen, Bokhorst en Bovens, 2018). Voorzichtig worden er verwachtingen geuit dat de ontwikkeling richting een 'superdiverse' samenleving zal leiden tot een groeiende voedingsbodem voor /spanningen (Van den Broek et al., 2016).

Privatisering van de publieke ruimte

Fysieke plekken en openbare voorzieningen die mensen uitnodigen om deel te nemen aan het maatschappelijk leven en anderen te ontmoeten, kunnen bijdragen aan het overbruggen van verschillen. Veel traditionele publieke ontmoetingsplaatsen zoals parken, buurthuizen en marktpleinen verdwijnen door bezuinigingen of worden in beheer gegeven van commerciële organisaties. Hierdoor zijn ze niet langer openbaar toegankelijk. Het verdwijnen van zogenaamde third places – informele plekken met een neutrale status – kan een bedreiging vormen voor de sociale samenhang. Hoewel de samenleving diverser wordt, komen mensen minder in contact met mensen buiten de eigen groep (Van den Broek et al., 2016).

Third place

De term 'third place' is afkomstig van de stadssocioloog Ray Oldenburg die in zijn boek *The Great Good Place* (1989) schreef over het belang van informele publieke ontmoetingsruimtes zoals cafés en coffeeshops voor de lokale democratie en de vitaliteit van gemeenschappen. Ook de bibliotheek wordt vaak aangeduid als een third place: een plek waar iedereen, ongeacht leeftijd, afkomst of status, zich thuis voelt. Een plek die gratis toegankelijk en bereikbaar is, en die relevant is voor de omgeving.

Afname van de publieke familiariteit

Het idee van publieke familiariteit – als tegenhanger van anonimiteit – is dat mensen die elkaar regelmatig treffen in de openbare ruimte, min of meer bekenden voor elkaar worden. De herkenning van de ander leidt tot een gevoel van vertrouwen, veiligheid en identificatie met de wijk of buurt. Wanneer de kans op toevallige ontmoetingen afneemt en mensen elkaar minder makkelijk tegen het lijf lopen, neemt de onderlinge vertrouwdheid af (Duyvendak & Wekker, 2015). Dat kan leiden tot een verminderde cohesie en minder tolerantie voor andersdenkenden, met polarisatie en terugtrekken achter de eigen voorkeur als gevolg.

Burgerlabs en zelforganisatie

De afname van ontmoetingskansen staat in contrast met het overheidsbeleid om burgers juist in gezamenlijkheid meer verantwoordelijkheid en zeggenschap te geven over de inrichting van de openbare ruimte. Er wordt vaker een beroep gedaan op zelforganisatie in gemeenschappen en op samenwerking in netwerken. Hierdoor ontstaan nieuwe vormen van collectieve besluitvorming. Burgers en instellingen lossen zelf maatschappelijke kwesties op, zoals het onderhoud van speeltuinen of groen of lokale voorzieningen voor ouderen. Technologie heeft de mogelijkheden voor burgerparticipatie vergroot, bijvoorbeeld door de inzet van digitale middelen om inspraak te genereren over lokale vraagstukken. Technologie vergroot ook de mogelijkheden voor burgers om bij te dragen aan het werk van institutionele organisaties zoals de rechtspraak of de wetenschap.

Wat betekent dit voor bibliotheken?

We hebben ruimte nodig voor ontmoeting op straat, in parken en pleinen en gebouwen waar de diversiteit van de samenleving op onnadrukkelijke wijze tot uiting komt. De bibliotheek is een van die openbare plekken waar je niets hoeft, waar je terloops met anderen in aanraking komt, met onbekende gezichtspunten en verhalen. Een veilige plek waar je even offline kunt zijn, niet verbonden met het sociale leven dat zich grotendeels online afspeelt. Een publieke sfeer tussen werk en privéleven, zonder commerciële of ideologische insteek, waar je deel kunt uitmaken van een gemeenschap.

In het omgevingsbeleid van de gemeente en notities over de inrichting van de publieke ruimte, worden bibliotheken echter nauwelijks genoemd. Gemeenten hanteren soms het standpunt dat de functies van een bibliotheek ook ingericht kunnen worden in een andere omgeving zoals scholen of voorzieningen voor ouderen. Vanuit het perspectief van het stedelijk beleid kunnen bibliotheken echter een logische en belangrijke rol vervullen in de aanpak van lokale vraagstukken.

Ontmoetingsfunctie

Door toenemende druk op de publieke ruimte en de tijd die we online besteden in plaats van samen met onze medemens, zal het belang van de bibliotheek als publieke, veilige en betrouwbare fysieke ontmoetingsplaats toenemen.

Nationaal en internationaal bibliotheekbeleid onderstreept de ontmoetingsfunctie van de bibliotheek en de rol in het verbinden van mensen en het overbruggen van verschillen tussen bevolkingsgroepen.

“ In een wereld waar technologie, robots en data het steeds meer overnemen van de mens, zijn plekken van ontmoeting levensnoodzakelijk. Ik geloof er heilig in dat een goede bibliotheek zo'n plek kan zijn. ”

(Lucas De Man, theater- en programmamaker, tijdens het Nationale Bibliotheekcongres 2018)

De bibliotheek is een plek voor dialoog

De IFLA noemt de bibliotheek in haar manifest over De Multiculturele Bibliotheek een “toegangspoort tot een cultureel diverse maatschappij in dialoog” (IFLA / UNESCO, 2018). Hoogleraar Maarten Hajer heeft het in zijn bijdrage aan het Nationale Bibliotheekcongres in 2018 over plekken waar mensen zich samen prettig voelen zonder dat ze alleen maar worden bevestigd in hun eigen oordeel. In een pluralistische samenleving is altijd sprake van strijd tussen opvattingen, en bibliotheken zouden het gesprek daarover kunnen faciliteren. Alleen het bieden van een ontmoetingsplek is niet genoeg. Het publieke domein is nooit af en heeft daarom behoefte aan plekken waar ‘betekenisvolle frictie’ plaatsheeft (Hajer, 2018).

“ De vrijheid van meningsuiting is een politiek recht van burgers ten opzichte van de overheid. Bij die vrijheid hoort dat je bereid bent om je mening ter discussie te stellen en kritiek van anderen aan te nemen. Dát is het publieke debat. ”

[Daan Roovers, de Denker des Vaderlands, 2019]

Platform voor burgerparticipatie

De betekenis van de bibliotheek als fysieke plek die gemeenschappen een sociale en economische impuls kan geven, is een belangrijk thema in onderzoek en beschouwingen van beleidsmakers en wetenschappers. De afgelopen jaren zijn er op veel plaatsen stadslabs ingericht, soms met behulp van een bibliotheek. Onder de term stadslab vallen vele invullingen en toepassingen. Een stadslab faciliteert kennisdeling en co-creatie met burgers om oplossingen te vinden voor lokale vraagstukken en om nieuw beleid te vormen. Door hun brede bereik en hun positie in verschillende maatschappelijke netwerken zijn bibliotheken een platform voor burgers en organisatie, zowel lokaal als online. Ook kunnen ze een rol spelen in de lokale en regionale nieuwsvoorziening en als centrum voor dialoog over lokale kwesties.

De waarde van het bibliotheekgebouw

Bibliotheken zijn ook van belang vanwege hun symbolische waarde. Als ijkpunt van een lokale gemeenschap kunnen bibliotheken bijdragen aan een gevoel van trots, eigenaarschap en respect onder de inwoners. De aanwezigheid van bibliotheek als onderdeel van een culturele infrastructuur geeft tevens een stimulans aan de lokale economie en een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor burgers en bedrijven. De bouw van een nieuwe centrale of buurtbibliotheek is soms inzet van de vernieuwing en leefbaarheid van binnensteden en wijken (Oomes, 2015).

Kennisvragen

We weten nog weinig over de rol die bibliotheken spelen in het sociale weefsel van een stad of dorp en in hoeverre ze daadwerkelijk bijdragen aan het overbruggen van verschillen tussen bevolkingsgroepen. Het is relevant om zicht te krijgen op de plek die de bibliotheek hierin inneemt, maar vooral om een beeld te vormen van de manier waarop die rol in de toekomst ingevuld kan worden. In deze lijn willen we verkennen hoe bibliotheken experimenteren met nieuwe vormen van openbare ruimte die voor iedereen vrij toegankelijk zijn, herkenbaar zijn als bibliotheek en tegelijkertijd nieuwe mogelijkheden geven aan de gebruiker van de toekomst.

Publieke sfeer

Bibliotheken zijn van belang voor de publieke sfeer en de verbondenheid van mensen met de lokale gemeenschap. Ze bieden een plek voor ontmoeting en debat en vrije toegang tot informatie.

› Op welke wijze kunnen bibliotheken met hun openbare karakter bijdragen aan (vernieuwing van) de dialoog tussen burgers en organisaties, tussen burgers onderling en aan de binding van burgers met de lokale gemeenschap?

Gebouw

Bibliotheekgebouwen zijn functioneel, maar hebben ook symbolische waarde. De verblijfsfunctie lijkt belangrijker te worden. Mensen komen er om te lezen, werken, evenementen bij te wonen en anderen te ontmoeten, maar ook om zich terug te trekken uit de drukte of om even offline te zijn.

› Welke waarden vertegenwoordigen bibliotheekgebouwen voor de omgeving, hoe verandert het gebruik ervan en wat zijn de gevolgen van het onderbrengen van bibliotheekvoorzieningen in multifunctionele accommodaties?

Platform voor burgers en data

Door hun lokale positie en hun combinatie van fysiek en online, bieden bibliotheken een platform voor de participatie van burgers. Bijvoorbeeld als knooppunt van sensoren in de stad om data te verzamelen voor lokale vraagstukken, voor wetenschappelijke doeleinden en praktische toepassingen.

› Hoe kunnen bibliotheken vormgeven aan een publiek dataknooppunt en ook een platform zijn voor het verbinden van burgers? En hoe kunnen ze hun fysieke en online infrastructuur daarop inrichten?

Themalijn 2:

DE INFORMATIE-
FUNCTIE VAN
BIBLIOTHEKEN
IN EEN DIGITALE
SAMENLEVING

Het internet kan de context bieden voor een publieke sfeer en op bepaalde vlakken dezelfde functies vervullen als fysieke plekken. Het internet zou een plek kunnen zijn waar ruimte is voor een democratische uitwisseling van informatie, ideeën en meningen. Net als in de fysieke ruimte zien we echter dat publieke belangen in toenemende mate ondergesneeuwd raken door private belangen. Voor het zoeken, delen en opslaan van informatie ontstaat een steeds grotere afhankelijkheid van grote commerciële bedrijven en sociale platforms. Deze platforms zien gebruikers vooral als dataverstrekking die kunnen worden ingezet voor commerciële doeleinden. Het besef dat publieke waarden als transparantie, openheid, soevereiniteit en verantwoordelijkheid mogelijk in het geding zijn, leidt tot een groeiende aandacht voor het herwinnen van de publieke sfeer binnen het virtuele domein.

Welke gevolgen hebben digitalisering en dataficatie van de samenleving voor de informatiefunctie van de bibliotheek?

Onderwerpen en ontwikkelingen

Groeiende informatiekloof

Voor veel mensen is het lastiger geworden om relevante en betrouwbare informatie te vinden. Niet iedereen heeft de vaardigheden om door het uitdijende informatielandschap te navigeren. Bijvoorbeeld als het gaat om het vinden van betrouwbare bronnen over ziekte en gezond gedrag en om informatie over instanties, maar ook om het kritisch zijn op nepnieuws of misinformatie en beïnvloeding. Daar komt bij dat informatie lang niet altijd voor iedereen vrij toegankelijk is, omdat deze nog niet gedigitaliseerd is, afgesloten is achter betaalmuren, of alleen beschikbaar is op apparaten die niet elke burger bezit. Wie toegang heeft tot nieuwe technologie en weet hoe deze in te zetten, is in het voordeel ten opzichte van degenen die deze kennis en vaardigheden niet bezitten. Zo groeit de kloof tussen mensen die wél hun weg weten te vinden in de informatiesamenleving en mensen die verstoken blijven van noodzakelijke informatie.

Netwerksamenleving en platformisering

Digitalisering, internet en sociale media hebben de omloop van informatie radicaal veranderd, maar de digitale transformatie van de publieke informatievoorziening lijkt nog niet geheel gelukt. In de netwerksamenleving die dankzij het internet is ontstaan, zijn platforms het organiserende principe en zijn data de brandstof. Door de mechanismen die platformisering met zich meebrengt (dataficatie, commodificatie en selectie), zijn de verhoudingen tussen markt, consument, burger en overheid verschoven (Poell, Van Dijck, en De Waal, 2016). Dat heeft grote gevolgen gehad voor de distributie van informatie. Voorlopig is een groot deel van het vrije internet in handen van commerciële spelers zoals Google, Apple, Facebook en Amazon. Ook in de journalistiek en de wetenschap zijn sommige aanbieders met een monopoliepositie nog in staat om de toegang tot informatie te reguleren door bepaalde content van hun platform te weren of achter een betaalmuur te plaatsen, hoewel de inspanningen voor open access in de wetenschap vruchten beginnen af te werpen (Koens & Vennekens, 2019).

Public Spaces

Onder de noemer Public Spaces pleit een coalitie van publieke omroepen en culturele instellingen voor het herwinnen van het internet als een publieke ruimte waar burgers niet worden gezien als vehikel van economische belangen, als exploiteerbare middelen, of databronnen. Doel is om de afhankelijkheid van de grote commerciële spelers te laten afnemen door het aanbieden van (open source) alternatieven voor software en platforms gebaseerd op publieke waarden. Dus zonder inmenging van commercie of politiek en waar de burger weer voorop staat.

(Public Spaces Manifesto, 2018)

Dataficatie

Dataficatie betekent het omzetten van menselijke handelingen in data. De verknoping van datastromen, de organisatie en distributie van data via platforms maakt het steeds eenvoudiger om gebeurtenissen en gedrag te volgen, te voorspellen en zelfs te sturen. De beïnvloeding van ons gedrag gaat verder dan het aanbieden van gepersonaliseerde advertenties. Met slimme technologieën en sensoren kunnen al onze bewegingen in de openbare ruimte en online gevolgd worden. Technieken voor gezichtsherkenning worden ook steeds beter – wanneer die eenmaal wijd worden ingezet, zijn we nergens meer anoniem.

Commodificatie

Commodificatie betekent het omzetten van voorheen vrije goederen naar een verhandelbaar product. Met kennis en informatie, en onze persoonsgegevens, gebeurt hetzelfde: ze zijn handelswaar geworden. Niet alleen commerciële bedrijven jagen op data, overheden en maatschappelijke instituties doen dat net zo goed en soms werken ze daarin samen. Soms is niet duidelijk waarvoor onze data precies gebruikt worden, en of dat gebruik in overeenstemming is met persoonlijke en publieke belangen, of eenzijdig commercieel gedreven is.

Selectie door filters

Het menselijk brein is ingericht op bevestiging van de eigen denkbeelden. Op internet is het gemakkelijk om gelijkgestemden te vinden, argumenten om het eigen gelijk mee te onderbouwen en zo een eigen waarheid te creëren. Ook algoritmes die erop gericht zijn zo lang mogelijk de aandacht vast te houden, zullen mensen voeden met méér van hetzelfde. Samen met de verspreiding van nepnieuws en misinformatie kunnen deze mechanismen de vrije meningsvorming op een negatieve manier beïnvloeden.

“ Hoe komen we terug naar een situatie waarin we – los van politieke overtuigingen – gezamenlijk uit kunnen gaan van een gedeelde realiteit waarin feitelijkheid nog een rol van betekenis speelt? ”

[Hassler-Forest, 2017]

Toepassingen van artificiële intelligentie (AI)

Het gebruik van algoritmes die grote hoeveelheden data verwerken zal de komende tijd toenemen. Daarbij wordt niet alleen het verzamelen en analyseren, maar ook het nemen van beslissingen op basis van die data aan machines overgelaten. In hoeverre kunnen we ingrijpende besluiten overlaten aan computers die enerzijds misschien veel slimmer zijn, maar die anderzijds niet beschikken over dezelfde vermogens als mensen, zoals het vermogen om meerdere perspectieven te combineren of het vermogen om te twifelen? Een menselijke dwaling is soms sneller te herstellen dan een verkeerd opgeslagen gegeven dat een eigen leven gaat leiden binnen aan elkaar geknoopte systemen.

Grip op eigen data

Nu de hoeveelheid data die over burgers wordt verzameld, geanalyseerd en gebruikt exponentieel groeit, nemen de zorgen over privacy en eigenaarschap van die data toe. Weten mensen welke data worden opgeslagen en met welk doel, hoe die data weer gecombineerd en gedeeld kan worden, en door wie? Hoe worden gegevens ingezet om gedrag van mensen te monitoren en sturen? Er ontstaat een nieuwe digitale kloof: de datakloof tussen wie wel en niet toegang tot en controle over de eigen data hebben.

Datageletterdheid

Datageletterd is iemand die in staat is om data te gebruiken, die begrijpt wat er met zijn gegevens gedaan wordt, die zijn eigen gegevens kan verzamelen en gebruiken en die in staat en bereid is om op te komen voor het eigenaarschap van zijn data.

Wat betekent dit voor bibliotheken?

Het beschikbaar stellen, toegankelijk maken en categoriseren van informatie zijn taken die passen bij bibliotheken. Tot nu toe was die informatie opgeslagen in boeken en andere vaste dragers. Digitalisering van informatie en verspreiding via internet hebben het zwaartepunt van deze rol verlegd. De exponentiële toename van informatie in combinatie met onzekerheid over de pluriformiteit en betrouwbaarheid ervan maakt dat de bibliotheek haar rol als gids opnieuw kan invullen.

Digitale – en informatiegeletterdheid

Het filteren, selecteren en duiden van informatie wordt om een aantal redenen steeds relevanter. De hoeveelheid informatie neemt steeds sneller toe, mensen hebben minder tijd om informatie te filteren en niet iedereen kan zich redden in een complex informatielandschap. In het kabinetsbeleid voor digitale inclusie is een rol weggelegd voor openbare bibliotheken. De dienstverlening op dit vlak is momenteel hoofdzakelijk gericht op het verbeteren van de (digitale) basisvaardigheden van kwetsbare burgers. De maatschappelijke vraag is echter breder dan dat. Ook jeugd, werkenden en hoogopgeleiden missen soms de vaardigheden om informatie te zoeken en selecteren, feiten te checken en kritisch te zijn op misinformatie (Bommeljé & Keur, 2013; CBS, 2018). Zo kunnen bibliotheken ook bijdragen aan de bewustwording over de gevolgen van dataficatie.

“ Curation replaces noise with clarity. And it’s the clarity of your choosing; it’s the things that people you trust help you find. ”

[Rosenbaum, 2011]

Uitdagingen van de digitale samenleving

In haar rapport *Opwaarderen: het borgen van publieke waarden in de samenleving* introduceert het Rathenau Instituut technologisch burgerschap als dé democratische uitdaging van de 21e eeuw. Een technologisch burger, aldus het rapport, "is geïnformeerd over de werking van technologie, kan kritisch nadenken over die werking en de betekenis daarvan voor zijn leefwereld, en kan op basis daarvan kiezen welke technologie hij wel of niet kan of wil gebruiken. Dat betekent bijvoorbeeld dat mensen begrijpen hoe profilering en zelflerende algoritmes werken en hoe dat hen beïnvloedt, en dat ze in staat zijn zich te verweren tegen ongewenste invloeden, en alternatieven kunnen kiezen."

[Kool et. al, 2017]

Toepassingen van AI in de bibliotheek

De toepassing van AI raakt aan de traditionele taken van bibliotheken zoals het ordenen van informatie en het beschikbaar maken van kennis. De huidige informatievloed is niet te vatten in een sluitend (bibliotheek)systeem, maar algoritmes zijn in staat om gigantische hoeveelheden ongestructureerde data te doorzoeken. Zo kan AI ingezet door op basis van toegekende trefwoorden bepaalde werken op te nemen in de collectie (Van Wessel, 2019). En door analyse van het lees- en zoekgedrag, kunnen gebruikers op maat gesneden aanbevelingen krijgen. Naast de mogelijkheden die AI biedt voor het verbeteren en ontwikkelen van diensten, kan de bibliotheek een rol vervullen in het creëren van bewustwording en dialoog over de morele vraagstukken die bij AI komen kijken.

Kennisvragen

Binnen deze themalijn willen we zicht krijgen op de uitdagingen van de digitale en gedataficeerde samenleving voor de informatiefunctie van bibliotheken. We willen verkennen hoe bibliotheken hun informatiefunctie invullen en burgers ondersteunen bij burgerschap en participatie in de digitale samenleving.

Vaardigheden

Een belangrijk deel van dit vraagstuk heeft betrekking op de rol die bibliotheken spelen in het toerusten van burgers – met vaardigheden en bewustzijn - om het informatielandschap te navigeren.

› Hoe kunnen bibliotheken bijdragen aan de digitale-, informatie- en datageletterdheid van burgers?

Betrouwbaarheid van informatie

Van oudsher bekleedt de bibliotheek een rol in de toegang tot informatiebronnen. Zeker wanneer publieke waarden als openheid, toegankelijkheid en neutraliteit binnen het informatielandschap in het gedrang komen, blijft dit een betekenisvolle rol.

› Hoe kunnen bibliotheken de vrije toegang tot pluriforme informatie en betrouwbare bronnen garanderen?

Serendipiteit

Technologische ontwikkelingen bieden de mogelijkheid om informatie steeds beter op maat aan te bieden. Tegelijkertijd hebben bibliotheken ook een rol in het stimuleren van de kennismaking met nieuwe perspectieven, pluriformiteit en diversiteit.

› Hoe kunnen bibliotheken bijdragen aan waardevolle onverwachte ontdekkingen als zoekresultaten gestuurd worden door algoritmes?

Themalijn 3:

DE BIBLIOTHEEK
ALS OPEN
CENTRUM VOOR
LEREN EN
ONTWIKKELING

Technologische innovaties veranderen ons leven ingrijpend en roepen ongemakkelijke vragen op. De versnelling die hierdoor op gang is gekomen, maakt het moderne leven vluchtig en onvoorspelbaar. We hebben de verbeeldingskracht van filosofen, kunstenaars en verhalenvertellers nodig om de impact van technologie op het dagelijks leven in de nabije toekomst te kunnen voorstellen. Dat impliceert een herwaardering van vaardigheden die robots (nog) niet bezitten, zoals creativiteit, empathie, eigen initiatief, samenwerken en durven falen. Het aanleren van deze vaardigheden vindt lang niet altijd plaats binnen een schoolse context en beperkt zich niet tot het werkende leven. Voor bibliotheken ligt er een uitdaging in de omslag van kennis als product en de bibliothecaris als expert, naar kennis als een proces van samen leren en creëren.

Hoe veranderen de rol en positie van bibliotheken in het educatieve veld en welke bijdrage leveren bibliotheken aan persoonlijke ontwikkeling en zingeving?

Onderwerpen en ontwikkelingen

Complexe samenleving

De vraagstukken van deze tijd zijn zo omvattend en complex dat er geen eenduidige en sluitende oplossingen voorhanden zijn. Zogeheten 'wicked problems' vragen om nieuwe benaderingen, dwars door disciplines en traditionele domeinen heen. Het zijn complexe vraagstukken die een beroep doen op het voorstellingsvermogen en menselijke creativiteit. Dit zien we terug in de populariteit van allerlei nieuwe manieren van 'denken' zoals design thinking, visual thinking en de toenemende druk om maatschappelijk van waarde te zijn, het zogenoemde impact thinking.

Wicked problems

Grote vraagstukken die complex en meerduidig zijn, zonder dat er een oplossing voor iedereen voorhanden is. Wicked problems betreffen verschillende belanghebbenden en perspectieven en draaien om vragen die niet met een lineaire, stap-voor-stap-manier van denken opgelost kunnen worden.

Verbeeldingskracht gevraagd

Nu AI meer toepassingen krijgt en robots een serieuze factor op de werkvloer worden, groeit de vraag naar goed opgeleide mensen in de technische vakken. De behoefte aan verbeelders en creatief denkers neemt toe, vanwege hun anders-kijken, hun durf en hun drang naar experiment. Om een menselijke ervaring te bieden in een machinale samenleving.

21^e eeuwse vaardigheden

In het basis- en voortgezet onderwijs zitten andere manieren van denken en leren voor een deel verweven in de 21e eeuwse vaardigheden die een belangrijke plek hebben gekregen in het curriculum van de toekomst (SLO, 2019). Het gaat dus om een combinatie van oude en nieuwe vaardigheden zoals creatief, kritisch en probleemoplossend denken en handelen, samenwerken, digitale geletterdheid en sociale en culturele vaardigheden.

“ Wie zich staande wil houden in tijden van technologisering, moet zich bekwamen in datgene dat computers nog niet goed kunnen. Waar onze reken- en denkkracht razendsnel aan computers wordt overgedragen, blijft onze verbeeldingskracht voorlopig nog buiten bereik van de slimme algoritmes. ”

(Van Mensvoort, 2019)

Flexibilisering van arbeid en kennis

De behoefte aan tijdelijke arbeidskrachten en flexibele contracten neemt toe. Mensen switchen sneller van baan of combineren een tijdelijk dienstverband met periodes van zelfstandig ondernemerschap, maar ze moeten ook langer doorwerken. Vakkennis veroudert inmiddels zo snel dat een eenmaal afgeronde opleiding geen garanties biedt voor een succesvolle carrière. Om de nieuwste ontwikkelingen te kunnen bijbenen, is het noodzakelijk om tijdens de hele loopbaan te blijven leren (Van den Broek et al., 2016).

Versmelting van onderwijsvormen

Er zal meer vraag komen naar flexibel onderwijs, op maat gemaakte leerroutes voor professionele en persoonlijke doelen. Leren zal vaker gaan plaatsvinden buiten de kaders van het institutionele onderwijs om, met gebruikmaking van apps, games, webinars en podcasts. De vermenging van off- en online leervormen zorgt voor een nieuwe dynamiek tussen het formele en het non-formele circuit. Naarmate leren steeds vaker plaatsvindt buiten een schoolse context, wordt meer nagedacht over een manier om ook de opbrengsten van non-formeel en informeel leren op waarde te schatten en die waarde zichtbaar te maken.

Maken als manier van leren

Technologische innovaties hebben het zelf maken van producten eenvoudiger en toegankelijk gemaakt. Door de beschikbaarheid van gereedschappen en materialen en het delen van informatie via internet, kan tegenwoordig iedereen zijn eigen spullen produceren. Individuele makers zijn ontwerper, fabrikant en ondernemer in één. In makerplaatsen draait het om zelf creëren, uitvinden, delen en leren van elkaar. Dat vraagt om een maker mindset, het openstaan voor onconventionele ideeën, nieuwsgierigheid en het lef om keer op keer te falen omdat we soms meer leren van mislukkingen dan van het afkijken van succesvolle voorbeelden. Makerplaatsen zijn méér dan een lokaal met technologische snufjes en gereedschappen. Ze sluiten aan op de natuurlijke behoefte van mensen om iets te creëren, om te leren door te maken.

Wat betekent dat voor bibliotheken?

Met een toenemende behoefte aan een leven lang leren groeit de openbare werkplekken, online platforms en andere gelegenheden voor kennisoverdracht. Bibliotheken bieden een open leeromgeving met toegang tot bronnen, doorverwijzing, faciliteiten en werkplekken; ze organiseren lezingen, debatten en cursussen en brengen mensen met dezelfde interesses bij elkaar. Ook slaan ze bruggen naar onderwijsinstellingen en moedigen mensen aan hun kansen te benutten.

Positionering

De bibliotheek is slechts één van vele spelers in een landschap dat gekenmerkt wordt door een grote mate van variatie. De samenwerking met het formele onderwijs krijgt steeds vaker op professionele wijze vorm in programma's als de Bibliotheek *op school* en BoekStart. In het cursusaanbod voor volwassenen – landelijk gefaciliteerd vanuit het programma de Bibliotheek en basisvaardigheden – wordt veel samengewerkt met maatschappelijke partners en volksuniversiteiten. Maar het terrein van de informele en non-formele educatie is versnipperd en strekt zich, door de grenzeloze mogelijkheden van digitaal leren, uit van lokaal en landelijk naar internationaal.

Inspiratie en verbeelding

Als open leercentrum hebben veel bibliotheken activiteiten op het gebied van basisvaardigheden. Die zijn veelal georiënteerd op zelfredzaamheid en ondersteuning bij loopbaanontwikkeling.

Maar de bibliotheek is ook een plek waar de nieuwsgierigheid wordt geprikkeld met een pluriform aanbod van collectie en activiteiten. De confrontatie met verhalen, artistieke uitingen en esthetische ervaringen stimuleert het denken buiten gebaande paden en laat mensen kennismaken met het irrationele, emotionele en chaotische.

Creëren en samen leren

Makerplaatsen in bibliotheken komen tegemoet aan de veranderende behoeften en mogelijkheden op het gebied van samen leren (zie: Caso & Kuiper, 2019; Troxler, Visser & Hennekes, 2018; De Boer & Hermans, 2018). In deze plaatsen kunnen bezoekers dingen maken, uitvinden, programmeren en leren van elkaar. Het idee is dat de waardevolle kennis 'levend' is, doordat deze vooral in de mensen zit. De bibliotheek is een platform waar die kennis kan worden ontwikkeld en uitgewisseld. Ook kan de bibliotheek een podium bieden voor de publicatie en distributie van door gebruikers ontworpen producten. (Zie bijv. Jochumsen et. al, 2012 & 2015).

“ These new social functions — which may require new physical infrastructures to support them — broaden the library’s narrative to include everyone, not only the “have-nots.” This is not to say that the library should abandon the needy and focus on an elite patron group; rather, the library should incorporate the “enfranchised” as a key public, both so that the institution can reinforce its mission as a social infrastructure for an inclusive public, and so that privileged, educated users can bring their knowledge and talents to the library and offer them up as social-infrastructural resources. ”

(Mattern, 2014)

Kennisvragen

Binnen deze themalijn staan de nieuwsgierigheid en de ontwikkeling van burgers centraal. Burgers die willen leren en experimenteren en die hun kennis willen overdragen aan anderen. Het gaat om het toerusten van burgers met de kennis en vaardigheden die zij nodig hebben voor professionele doelen, maar ook om het faciliteren van 'makers' en mensen die willen leren vanuit een sterk persoonlijke motivatie. We kijken naar leren in de volle breedte: van jong tot oud; schoolgaand, werkend, studerend of gepensioneerd; in de klas, thuis of in een makerplaats.

Doorgaande leerlijnen

De grenzen tussen formeel en informeel leren vervagen en leren kan steeds meer op maat. Dat geeft mensen de mogelijkheid om zelf een pakket van leermiddelen samen te stellen dat aansluit bij de eigen leerdoelen en behoefte aan persoonlijke ontplooiing.

- › Hoe kunnen bibliotheken de nieuwsgierigheid van burgers blijven prikkelen en hen helpen bij een doorgaande lijn van leren, loopbaan en persoonlijk leven?

Samen leren en creëren

De ontwikkeling van de bibliotheek als een plek die voornamelijk collecties huisvest naar de bibliotheek als een plek voor creatie en uitwisseling, brengt uitdagingen en beleidskeuzes met zich mee op het gebied van programmering en budgetten, personeel en inrichting.

- › Hoe kunnen bibliotheken een platform zijn voor samenwerkend leren en creëren en wat voor eisen stelt dit aan hun fysieke en digitale infrastructuur?

Positionering en samenwerking

Door verschuivingen in behoeften van het publiek en de aanbieders van informatie is het zoeken naar de rol die bibliotheken het beste past en hoe zij zich daarbij verhouden tot andere spelers.

› Hoe kunnen bibliotheken ruimte bieden voor leren, maken en experiment in samenwerking met partners?

TOT BESLUIT

De nadruk ligt in deze Kennisagenda op nieuwe thema's die voor een groot deel nog niet zijn ondergebracht in de bestaande onderzoeksprogramma's. Dat betekent niet dat daarmee een einde komt aan de uitvoering van lopend onderzoek. De koers die in de nieuwe lijnen wordt uitgezet, richt zich echter meer dan het huidige onderzoek op de verkenning van thema's die nog niet geborgd zijn in beleid, maar waarvan we verwachten dat die in de nabije toekomst steeds urgentere vragen zullen opwerpen. Om daarop te kunnen anticiperen, zetten we deze overkoepelende lijnen uit voor het verkrijgen van inzicht uit onderzoek.

Verbinding

De onderzoeksafdeling van de KB zoekt op genoemde themavelden verbinding met onderzoekers die vanuit verschillende disciplines verbonden zijn aan kennisinstellingen. We verkennen mogelijkheden om experts en wetenschappers aan het openbare bibliotheekveld te verbinden. Om de transfer van kennis uit onderzoek te verbeteren en de vertaling naar beleid te stimuleren, blijven we veel aandacht besteden aan kennisdeling. Verder verkennen we financieringsmogelijkheden en zoeken we aansluiting bij onderzoeksprogramma's van kennispartners.

Samen verder

De Kennisagenda is bedoeld om nieuwe onderzoeksthema's te agenderen. Onderzoekers uit diverse vakgebieden roepen we op om onderwerpen uit de Kennisagenda te verkennen met het oog op samenwerking. Professionals uit de sector willen we vragen om voorbeelden uit de werkpraktijk te delen, zodat we de globaal geformuleerde onderzoeksvragen nader kunnen specificeren. En beleidsmakers uit verschillende domeinen willen we uitnodigen om inzichten uit onderzoek in te zetten bij de inrichting en uitvoering van hun beleidsvragen. We hopen dat deze Kennisagenda voor het openbare bibliotheekveld een kader biedt om de waarde van onderzoek voor en door de sector te vergroten. En dat de verkenning van genoemde thema's uiteindelijk zal bijdragen aan het inrichten van een duurzame bibliotheekvoorziening met maatschappelijke impact.

LITERATUURLIJST

Bommelijé, Y. & P.A. Keur. (2013). *De burger kan het niet alleen*. In: PBLQatie nr. 41, juni 2013. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Boer, J. de en M. Hermans (2018). *Makerplaatsen in bibliotheken*. In: Bibliotheekblad 10, 2018.

Bovens, M., P. Dekker & W. Tiemeijer (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek van den, A., C. van Campen, J. de Haan, A. Roeters, M. Turkenburg & L. Vermeij (2016). *De toekomst tegemoet Leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later*. Sociaal en Cultureel Rapport 2016. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broussard (2019). *Technologie en vooruitgang worden vaak met elkaar verward*. In: IP Nieuws 1, 2019.

Caso, O. & J. Kuijper (2019). *Atlas. Makerspaces in public libraries in the Netherlands*. Delft: TU Delft Open.

CBS (2018) *ICT, Kennis en economie*. Longread. <https://longreads.cbs.nl/ict-kennis-en-economie-2018/>.

CLICKNL (2017). *Kennis- en Innovatie agenda CREATIEVE INDUSTRIE 2018-2021*.

Dijck, J. van, T. Poell, & M. de Waal (2016) *De Platformsamenleving. Strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam: Amsterdam University Press. https://pure.uva.nl/ws/files/2799346/178125_Van_Dijck_Poell_De_Waal_De_Platformsamenleving_2016_.pdf.

Duyvendak, J.W. & F. Wekker (2015). *Thuis in de openbare ruimte? Over vreemden, vrienden en het belang van amicaliteit*. Den Haag.

Est, R. van & J.B.A. Gerritsen, met assistentie van L. Kool (2017). *Human rights in the robot age: Challenges arising from the use of robotics, artificial intelligence, and virtual and augmented reality* – Expert report written for the Committee on Culture, Science, Education and Media of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE). Den Haag: Rathenau Instituut.

Hassler-Forest, D. (2017). *Nepnieuws is vergelijkbaar met beschuldiging Lügenpresse*. In: Sociale Vraagstukken <https://www.socialevraagstukken.nl/nepnieuws-is-vergelijkbaar-met-lugenpresse/8-februari-2017>.

IFLA / UNESCO (2008 | 2018). *De Multiculturele Bibliotheek*. https://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multicultural_library_manifesto-nl.pdf.

Jennissen, R., G. Engbersen, M. Bokhorst & M. Bovens (2018). *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*. WRR-Verkenning 38. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Jochumsen, H., C.H. Rasmussen & D. Skot-Hansen (2012). *The four spaces – a new model for the public library*, In: New Library World, 113 (11/12): 586 – 597.

Jochumsen, H., D. Skot-Hansen & C.H. Rasmussen (2015). *Towards Culture 3.0 - Performative space in the public library*. In: International Journal of Cultural Policy, 1-13.

Hajer, M. (2018). *Tijd voor een nieuwe cultuurpolitiek*. In: Bibliotheekblad 2/3, 2018.

Koens, L., en A. Vennekens, (2019). *Open access van wetenschappelijke publicaties. Factsheet Wetenschap in Cijfers*. <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/output/publicaties/open-access-van-wetenschappelijke-publicaties>, geraadpleegd op 8 mei 2019.

Kool, L., J. Timmer, L. Royakkers & R. van Est (2017). *Opwaarderen - Borgen van publieke waarden in de digitale samenleving*. Den Haag: Rathenau Instituut.

Koninklijke Bibliotheek, (2018). *KB Onderzoeksagenda*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1189198>.

Mattern, S. (2014). *Library as Infrastructure*. In: *Places Journal*. <https://doi.org/10.22269/140609>.

Mensfoort, van, K. (2019). *Ouders, laat je kind kunstenaar worden!* https://www.lkca.nl/cultureel-kapitaal/ouders-laat-je-kind-kunstenaar-worden?utm_medium=email&utm_campaign=LKCA-19-04-23&utm_content=kunst-en-cultuur&utm_term=ck-behoefte-aan-kunstenaars&utm_source=nieuwsbrief, geraadpleegd op 15 april 2019.

Oldenburg, R. (1999). *The Great Good Place. Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Marlowe & Co.

Oomes, M. (2015). *De economische waarde en impact van bibliotheken*. In: Bibliotheekblad 5, 2015.

Roovers, D. (2019). *Waarom zou mijn mening interessanter zijn dan de jouwe?* In: Trouw, 26/03/2019.

Rosenbaum, S. (2011). *Curation Nation. How to Win in a World Where Consumers are Creators*. McGraw-Hill Education Europe.

SLO (2019). *Curriculum van de toekomst. 21e eeuwse vaardigheden*. <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden> geraadpleegd op 17 april 2019.

Troxler, P., E. Visser en M. Hennekes (2018). *Roadmap makerplaatsen. Van knutselen 2.0 naar leren met 21ste eeuwse vaardigheden*. Rotterdam: Kenniscentrum Creating 010.

VSNU (2017). *Digital Society Research Agenda Leading the way through cooperation in a Digital Society*. Den Haag: Vereniging van Universiteiten (VSNU).

Wessel, J. van (2019) *AI en de bibliotheek [2]* <https://www.kb.nl/blogs/digitale-geesteswetenschappen/ai-en-de-bibliotheek-2> geraadpleegd op 25 maart 2019.

Worpole, K. (2013). *Contemporary Library Architecture. A Planning and Design Guide*. London: Routledge.

KB } nationale
bibliotheek